

η δέλτος

Τεύχος 5, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2019 - Έτος 3ο

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Αφιέρωμα στον Γιώργο Θεοδοκά

Γράφουν οι:

Γιώργος Γεωργής
Σοφία Θεοδοσίου
Κυριάκος Ιακωβίδης
Αντώνης Κλάψης
Κωστής Κοκκινόφτας
Λυκούργος Κουρκουβέλας
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Ευαγγελία Ματθοπούλου
Κατερίνα Μουστακάτου
Αλέξανδρος Μπαζούκης
Αρετή Τούντα-Φεργάδη
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφή
Ανδρέας Χριστοφόρου

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Η Δέλτος
Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Υπεύθυνος Έκδοσης:

Γιώργος Γεωργής

Συντακτική Επιτροπή:

Γιώργος Γεωργής

Αντώνης Κλάψης

Χρίστος Κ. Κυριακίδης

Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

Ανδρέας Χριστοφόρου

Σύμβουλοι Έκδοσης:

Παντελής Βουτουρής

Βασίλης Καρδάσης

Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Επιμέλεια - Συντονισμός:

Χρίστος Κ. Κυριακίδης

Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 3 Εκδοτικό Σημείωμα
- 5 Αλέξανδρος Μπαζούκης
Ο Γιώργος Θεοτοκάς και τα *Τετράδια Ημερολογίου*. Μια άγρυπνη συνείδηση σε δίσεκτους καιρούς
- 15 Κατερίνα Μουστακάτου
Γιώργος Θεοτοκάς: ο λογοτέχνης που στοχάζεται
- 31 Λυκούργος Κουρκουβέλας
Ορίζοντας τη θέση της Ελλάδας στον κόσμο: Ο Γιώργος Θεοτοκάς και οι πνευματικές προϋποθέσεις της ένταξης στη Δύση, 1954-1961
- 51 Γιώργος Γεωργής
Γιώργος Θεοτοκάς και Κύπρος
- 59 Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χρονολόγιο Γιώργου Θεοτοκά
- 73 Χαράλαμπος Γ. Χαράλαμπος
Η χρυσοφόρος σταφίδα. Η καλλιέργεια και εμπορία της ελληνικής σταφίδας τον 19^ο αιώνα
- 97 Κωστής Κοκκινόφτας
Ο Εθνομάρτυρας Αρχιμανδρίτης Ματθίας Παυλίδης (1878-1919)
- 105 Ευαγγελία Ματθοπούλου
Όψεις της πρόσληψης του Εβραίου στην Κύπρο των τελών του 19^{ου} και αρχών του 20^{ού} αιώνα

ISSN 2547-8753 (print)

Εκτύπωση: Τυπογραφείο NEGRESKO LTD, Βιομηχανική Περιοχή Αραδίππου, Τ.Θ. 45015, 7110 Αραδίππου, Τηλ. 24531112, Φαξ 24531587, email: negresco@negresco.cy.com

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Έντυ Αζίτζ

Διεύθυνση Αλληλογραφίας: ideltsos@hotmail.com, Γ. Χατζηδάκη 4, 1066 Λευκωσία.

Τιμή: 10 ευρώ

Λευκωσία 2019

Το περιοδικό δέχεται δημοσιεύτες προηγούμενως εργασίες σε ηλεκτρονική μορφή, είτε σε cd είτε στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.

Ακολουθείται αυστηρά το μονοτονικό σύστημα.

Οι δημοσιευμένες εργασίες εκφράζουν τις προσωπικές απόψεις των συγγραφέων τους.

Η αναδημοσίευση από το περιοδικό επιτρέπεται με την προϋπόθεση ότι γίνεται παραπομπή σε αυτό.

- 129 Αντώνης Κλάψης
Η τοπική αυτοδιοίκηση στην Τρίγλια της Βιθυνίας: ο κοινοτικός κανονισμός του 1908
- 143 Κυριάκος Ιακωβίδης
Η προσάρτηση και η αισιοδοξία των Ελλήνων της Κύπρου. Η εξαίρεση στις αντιδράσεις: Νικόλαος Καταλάνος
- 157 Ανδρέας Χριστοφόρου
Ελληνοσερβική συμμαχία με άρωμα κυπριακό: η περίπτωση του Καραβιώτη ιατρού Ιωάννη Πηγασιού
- 163 Σοφία Θεοδοσίου
Η εικόνα του Γερμανού στο έργο του Πρίμο Λέβι *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*
- 189 Ανδρέας Χριστοφή
Η ελληνοτουρκική σύγκρουση στην Κύπρο το 1958: η πρόσληψη του περιοδικού *Τάϊμς οφ Σάϊπρους*
- 203 Αρετή Τούντα-Φεργάδη
Βιβλιοπαρουσίαση: Αντώνης Κλάψης, «*Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι*». Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923, Αθήνα 2019
- 207 ΜΙΚΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΕΣ
Κυριάκος Ιακωβίδης, Ο ευδιάθετος Şükrü Saracoğlu στην Κύπρο
- 209 Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων τόμου
- 215 Βιβλία που λάβαμε

Εκδοτικό Σημείωμα

*

Το πέμπτο τεύχος της *Δέλτου* είναι αφιερωμένο στον μεγάλο Έλληνα διανοητή, δοκιμογράφο, πεζογράφο και θεατρικό συγγραφέα Γιώργο Θεοτοκά, μια από τις κορυφαίες φυσιογνωμίες της γενιάς του 1930. Δημοκρατικός, φίλος και συνεργάτης του Λουκή Ακρίτα και του Γεωργίου Παπανδρέου, πρόβαλε και υποστήριξε σθεναρά, προπολεμικά και μεταπολεμικά, την ιδέα της ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας και της προσήλωσής της στη Δύση. Διαφώνησε, θεωρώντας άκαιρη, με τη δυναμική ανακίνηση του Κυπριακού στη δεκαετία του '50, επειδή θα έφερνε την Ελλάδα αντιμέτωπη με τους Ευρωπαίους συμμάχους της και ιδιαίτερα με την Αγγλία.

Πέρα από τα δοκίμιά του με τον έντονο πολιτικό προβληματισμό, μας έδωσε δύο συγκλονιστικά μυθιστορήματα, τον *Λεωνή* και την *Αργώ*, συλλογές διηγημάτων και θεατρικά έργα. Ως περιοδικό, προτείνουμε στους αναγνώστες μας να ξεκινήσουν μια επαφή με τον Θεοτοκά, διαβάζοντας τον *Λεωνή*.

Εκτός από το αφιέρωμα στον Θεοτοκά, που περιλαμβάνει τέσσερα κείμενα και ένα εκτεταμένο χρονολόγιο, στο τεύχος αυτό δημοσιεύονται μελετήματα που καλύπτουν ένα ευρύ χώρο της νεότερης ελληνικής και κυπριακής ιστορίας και μια κριτική βιβλίου.

Από το τεύχος αυτό καθιερώνουμε τη στήλη *Μικροϊστορίες*, όπου θα δημοσιεύονται σύντομες ιστορικές μαρτυρίες για διάφορα ιστορικά θέματα.

Η έκδοση του πέμπτου τεύχους καταδεικνύει την αγάπη και τη στήριξή σας για το περιοδικό που κυκλοφορεί χωρίς οποιαδήποτε επιχορήγηση ή συνεισφορά. Στηρίζεται στις ελάχιστες διαφημίσεις και στα χρήματα της διάθεσής του. Γι' αυτό, ζητούμε από όλους διεύρυνση της στήριξής σας με την προώθηση και διάδοση της *Δέλτου*.

Εμείς θεωρούμε τους αναγνώστες μας ως συνεκδότες και την εκδοτική μας προσπάθεια κοινή με τους αναγνώστες του περιοδικού. Μας ενώνει, εξάλλου, η αγάπη για την ιστορία.

Η Συντακτική Επιτροπή

Γιώργος Γεωργής

Γιώργος Θεοτοκάς και Κύπρος

*

Ο Γιώργος Θεοτοκάς δεν επισκέφθηκε ποτέ την Κύπρο σε αντίθεση με τους περισσότερους γνωστούς λογοτέχνες της γενιάς του '30. Ούτε υπήρξε οικείος με το νησί όπως ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Μυριβήλης και άλλοι. Παρ' όλα αυτά, σχέσεις και επαφές του με την Κύπρο ιχνηλατούνται ενωρίς και τυγχάνει γενικότερης αναγνώρισης, μεγαλύτερης από πολλούς ομότεχνούς του.

Τα πρώτα βιβλία του, το *Ελεύθερο Πνεύμα*, που δημοσιεύθηκε το 1929 και θεωρήθηκε ως το πνευματικό μανιφέστο της γενιάς του '30, και το πολιτικό του δοκίμιο *Εμπρός στο Κοινωνικό Πρόβλημα*, που εκδόθηκε το 1932, δεν είχαν καμιά απήχηση στην Κύπρο. Κάποια αίσθηση προκάλεσε το μυθιστόρημα *Αργώ* αλλά οι αναφορές σ' αυτό είναι έμμεσες. Ως είδηση δημοσιεύεται για παράδειγμα στο περιοδικό *Πάφος* που εξέδιδε ο λόγιος δικηγόρος Λοΐζος Φιλίππου η πληροφορία ότι:

Ο πρεσβευτής της Ρωσσίας στην Αθήνα μετάφρασε και δημοσίευσε στο ρώσικο περιοδικό «Διεθνής Λογοτεχνία» κομμάτια από το μυθιστόρημα «Αργώ» του κ. Θεοτοκά.¹

Δύο χρόνια αργότερα, το 1938, ο φιλόλογος Κυριάκος Χατζηϊωάννου, σε σύντομο κείμενό του στο ίδιο περιοδικό για την παρεπιδημία στην Κύπρο του Richard M. Dawkins, σημειώνει την αναφορά του Βρετανού ελληνιστή ότι «από τα τελευταία λογοτεχνικά βιβλία, που έτυχε να γνωρίσει, ωραίο (time book) βρίσκει την *Αργώ* του Γιώργου Θεοτοκά».²

Στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύεται τον Σεπτέμβριο του 1938 σύντομη παρουσίαση της συλλογής με διηγήματα του Γιώργου Θεοτοκά *Ευριπίδης Πεντοζάλης και άλλες ιστορίες* του λογοτέχνη και κριτικού Άντη Περνάρη. Σημειώνει για τη συλλογή που είχε κυκλοφορήσει τον προηγούμενο χρόνο από τις εκδόσεις «Πυρσός»:

Ο κ. Θεοτοκάς αποδεικνύεται και με το βιβλίο του αυτό ένας εξαιρετικός μάστορας του πεζού λόγου. Γλαφυρός, αναλυτικός, ψυχολόγος, ανατόμος ψυχών μάλλον, πραγματιστής όσο

¹ Βλ. το περιοδικό *Πάφος*, τόμ. Β', τχ. 8, Πάφος Σεπτέμβρης 1936, σ. 287.

² Κυριάκος Χατζηϊωάννου, «Richard M. Dawkins», *Πάφος*, τόμ. Γ', τχ. 3, Πάφος Μάιος-Ιούνιος 1938, σ. 179-180.

χρειάζεται, κατορθώνει μέσα στον τόμο αυτό να χύσει τόση αλήθεια απ' τη ζωή με ένα τρόπο ιδιαίτερο που συναρπάζει...³

Έκτοτε έχουμε πολλές αναφορές στον Θεοτοκά και το έργο του στον κυπριακό Τύπο. Πολλά έχουμε ακόμη να πούμε για τους Κύπριους φίλους και συνομιλητές του: τον Αιμίλιο Χουρμούζιο, τον Λουκή Ακρίτα, τον Ευάγγελο Λουίζο, χρηματοδότη των *Νέων Γραμμάτων*, τον Μελή Νικολαΐδη και άλλους.

Η πιο σημαντική από τις σχέσεις του Θεοτοκά με την Κύπρο υπήρξε η συνετή πρόσληψη του Κυπριακού και η διαφοροποίησή του από τους σύγχρονους του πνευματικούς ανθρώπους. Βενιζελογενής κεντρώος λόγιος, ήταν σταθερά προσανατολισμένος προς τη Δύση, την Ευρώπη και το ΝΑΤΟ. Θεωρούσε οποιαδήποτε ρήξη της Ελλάδας με τους δυτικούς συμμάχους της ως επιζήμια και ιεραρχούσε ως υψίστης σημασίας τις σχέσεις καλής γειτονίας με την Τουρκία. Θεωρούσε άκαιρη την ανακίνηση του ζητήματος και υποδείκνυε την αντιμετώπισή του με σωφροσύνη, με κριτήριο τα συμφέροντα του συνόλου των Ελλήνων.

Η πρώτη του δημόσια τοποθέτηση για το Κυπριακό έγινε το 1952 στο περιοδικό *Νέα Εστία*, όταν ζητήθηκε η άποψή του σε έρευνα του περιοδικού με θέμα «Η Κύπρος και οι Έλληνες λογοτέχνες». Στην έρευνα συμμετείχαν με τοποθετήσεις οι Πέτρος Χάρης, Διονύσιος Κόκκινος, Τάσος Αθανασιάδης και άλλοι, καθώς και οι Κύπριοι λογοτέχνες της Αθήνας Λουκής Ακρίτας και Μελής Νικολαΐδης.⁴ Το θέμα της ένωσης με την Ελλάδα είχε προβληθεί επίμονα από την κυπριακή Αριστερά και η Εθναρχία για να την υπερκεράσει και να αναλάβει την ηγεσία της απελευθερωτικής προσπάθειας είχε προκηρύξει Δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 1950. Το αίτημα των Κυπρίων συγκινούσε τις λαϊκές μάζες και τους λόγιους στην Ελλάδα, αλλά έβρισκε συγκρατημένες τις κυβερνήσεις του Κέντρου που είχαν τα ηνία της διακυβέρνησης από το 1944 μέχρι το 1952. Το ίδιο διστακτικός ήταν αρχικά και ο νεοεκλεγείς, το 1952, πρωθυπουργός στρατάρχης Αλέξανδρος Παπάγος. Στην άλλη όχθη, ο ηγέτης των Ελλήνων της Κύπρου Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ' ήταν αδιάλλακτος και επίμονος στη διεκδίκηση της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Στην έρευνα της *Νέας Εστίας* το σύνολο των ανθρώπων των γραμμάτων που συμμετείχαν τοποθετήθηκαν ενθουσιαστικά και πατριωτικά. Μοναδική εξαίρεση ο Γιώργος Θεοτοκάς που διατύπωσε ήπιες και συγκρατημένες θέσεις.⁵

Οι διαφωνίες γύρω από την ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ, ο αυξανόμενος λαϊκισμός γύρω από το Κυπριακό και κυρίως οι ανησυχίες του

³ Άντης Περνάρης, «Η Κριτική του Βιβλίου», *Πάφος*, τόμ. Γ', τχ. 5, Πάφος Σεπτέμβρης-Οκτώβρης 1938, σ. 319-321.

⁴ *Ελευθερία*, Λευκωσία 5 Ιουνίου 1952.

⁵ Γιώργος Θεοτοκάς, *Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα 1925-1996*, τόμ. Β', Αθήνα 1996, σ. 41.

για την πορεία των σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη της Δύσης, τον οδήγησαν σ' ένα τολμηρό για την εποχή εγχείρημα. Με άρθρο του στην *Καθημερινή* στις 22 Δεκεμβρίου 1954 με τίτλο «Έλληνες και Άγγλοι (Σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού)» επεσήμανε τους κινδύνους από την τροπή που έπαιρναν τα πράγματα και ζητούσε:

Όσοι έχουν τον τρόπο να εκφράζονται δημοσίως οφείλουν, όσο είναι καιρός, να κρούσουν τον κώδωνα του κινδύνου. Και εκείνοι από τους δημοσίους άνδρες μας που έχουν πείρα και γνώση των διεθνών προβλημάτων -και που διατηρούν την ευθυκρισία τους κι έναν ισορροπημένο πατριωτισμό- πρέπει να σπεύσουν να φωτίσουν και να καθοδηγήσουν τον Ελληνικό Λαό, που έχει περιπέσει, εξαιτίας του κυπριακού ζητήματος, σε πικρήν απογοήτευση και σε μεγάλη σύγχυση και αμηχανία...

Διατύπωνε στη συνέχεια με παρρησία τις θέσεις του, καταθέτοντας έναν διεισδυτικό και πολυδιάστατο προβληματισμό, αποστασιοποιημένο από συναισθηματικούς ενθουσιασμούς, αντικειμενικό και σοβαρό. Αφού μνημόνευε ενδεικτικά όσα όφειλε η Ελλάδα στη Βρετανία, αναφέροντας τον Μπάυρον, τον Κάννιγκ και τον Γλάδσωνα, κατέληγε στον 20^ο αιώνα και στη συμμετοχή της Ελλάδας σε δύο παγκόσμιους πολέμους στο πλευρό της Αγγλίας. Ξεπερνώντας την κοινοτοπία περί αχάριστης Βρετανίας και οφειλών προς την Ελλάδα, τόνιζε τη βαθιά δοκιμασμένη συνείδηση της ιστορικής αλληλεγγύης, το σύνολο των αξιών που έδεναν Έλληνες και Άγγλους και κατέληγε στις ελληνικές οφειλές προς την Αγγλία κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα:

Οφείλομε, ωστόσο, κι εμείς μερικά πράγματα, από την άλλη μεριά, και δεν είναι καλή μέθοδος να τα αποσιωπούμε. Δεν βοηθούμε την ηθική και πολιτική ανάπτυξη του Ελληνικού Λαού, καλλιεργώντας επίμονα την ιδέα ότι τα ξένα έθνη μάς οφείλουν πολλά και ότι εμείς δεν χρωστούμε ποτέ τίποτα σε κανέναν.

Ως ελληνικές οφειλές ανέφερε την αγγλική συμβολή το 1922 για να μην καταποντισθεί η Ελλάδα και να υπογράψει μια αξιοπρεπή συνθήκη «χάρη στην οποία εξασφαλίστηκε τότε το μέλλον του έθνους». Και συμπλήρωνε με θάρρος για την Αγγλία:

Και το 1944 μας ελευθέρωσε δύο φορές: την πρώτη από τη γερμανική κατοχή, και τη δεύτερη από εκείνο που συνέβη στην υπόλοιπη Ανατολική Ευρώπη. Αν δεν πολεμούσε εδώ το μικρό εκστρατευτικό της σώμα, πού θα βρισκότανε τώρα η Ελλάς; Αλλά και σήμερα που συζητούμε, κοιτάξετε μια στιγμή τον χάρτη της

Ευρώπης και συλλογισθείτε: Θα ήταν δυνατό να κρατηθεί είκοσι τέσσερις ώρες η ελευθερία, ο πολιτισμός, η εθνική ύπαρξη του Ελληνισμού, αν δεν έβλεπε κανείς να διαγράφονται σιωπηλά, στον ορίζοντά μας, οι μεγάλες σκιές των πολεμικών δυνάμεων της Αμερικής και της Αγγλίας; Μπορεί να υπάρξει Ελλάς χωρίς τους αγγλόφωνους συμμάχους που της έδωσε η σύγχρονη παγκόσμια ιστορία;

Παρόλο που καταλόγιζε την κύρια ευθύνη στους Βρετανούς υπουργούς, επιχειρούσε μια νηφάλια ανατομία των ελληνικών λαθών:

Λάθος ήταν ο φανατισμένος τόνος που προσέλαβε συχνά η ελληνική προπαγάνδα και η ενθάρρυνση των σκηνών του δρόμου. Φαντάζεται κανείς σοβαρά ότι οι εκκλήσεις προς το μίσος, οι προσβολές ξένων σημαιών και οι καταστροφές γραφείων και βιβλιοθηκών αποτελούν επιχειρήματα που πρόκειται να ενισχύσουν τη διεθνή μας θέση; Ποιον πάμε να πείσωμε με τα μέσα αυτά; Ο δρόμος μάς μειώνει και μάς εξασθενεί και, επιπλέον, κανείς δεν ξέρει πού θα σταματήσει. Είναι το παιγνίδι του Μαθητευόμενου Μάγου που εξαπολύει άλογες δυνάμεις και δεν είναι, ύστερα, ικανός να τις κατευθύνει. Είναι παιγνίδι με τη φωτιά...⁶

Ασκούσε στη συνέχεια κριτική στην ανάμειξη του Πανεπιστημίου και της Εκκλησίας και τόνιζε ότι όλα αυτά ήταν λάθη, που θα επέφεραν αποπροσανατολισμό και κλονισμό των ιδεολογικών αξιών του δυτικού κόσμου και θα οδηγούσαν τους νέους σε αναζήτηση νέων προσανατολισμών και στρόφη «προς τις ιδέες της Μόσχας».⁷

Στη δημόσια τοποθέτηση του Θεοτοκά απάντησε με ιδιωτικό γράμμα ο φίλος του Γιώργος Σεφέρης βάζοντας το θέμα σ' ένα άλλο επίπεδο: «το κυπριακό ζήτημα είναι πριν απ' όλα ζήτημα καλλιέργειας, ζήτημα κουλτούρας με την πλατύτερη έννοια που έχει η λέξη».⁸

Ο Θεοτοκάς δέχθηκε έναν οχετό ύβρεων για το άρθρο του. Η απογοήτευσή του τον οδηγεί στη σκέψη να εγκαταλείψει την Ελλάδα. Απαντώντας στο γράμμα του Σεφέρη, του γράφει ανάμεσα σε άλλα:

Δεν ξέρω αν έχεις υπόψη σου τις συνέπειες του άρθρου μου ες' αφορμής του Κυπριακού ζητήματος. Με σκέπασε ξαφνικά ένα κύμα από βρισιές ανήκουστες και συκοφαντίες που δεν είχα δοκιμάσει

⁶ Γιώργος Θεοτοκάς, «Έλληνες και Άγγλοι (Σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού)», *Καθημερινή*, Αθήνα 22 Δεκεμβρίου 1954· Θεοτοκάς, *Στοχασμοί και θέσεις...*, ό.π., σ. 673.

⁷ Γιώργος Γεωργής, *Ταξιδεύουμε σε θάλασσες επικίνδυνες. Ο Γιώργος Θεοτοκάς και η Κύπρος*, Αθήνα 2019, σ. 91.

⁸ Στο ίδιο.

άλλη φορά, μολονότι είμαι, νομίζω, ο πλέον υβριζόμενος Έλληνας συγγραφέας της γενεάς μου (θλιβερή φήμη!). Όλος ο οχετός της ψευτοπνευματικής, ψευτολογοτεχνικής και ψευτοπανεπιστημιακής μας ζωής ξέσπασε απάνω μου, με συνοδεία του κίτρινου τύπου, φυσικά. Όλα αυτά στο όνομα του Έθνους, της Εκκλησίας, των παραδόσεων. Γραικύλος, ραγιάς, φραγκολεβαντίνος -είναι τα επίθετα που άκουσα συχνότερα, με μερικούς υπαινιγμούς της Εοτίας για επαφές με το Intelligence Service...

Και συνέχιζε:

Απεχθάνομαι την οχλοκρατία, τις βαρβαρότητες, τους κουτσαβακισμούς, τους ταρταρινισμούς, την ανεύθυνη συναισθηματολογία στη διαχείριση εθνικών ζητημάτων, το Πανεπιστήμιο που κατεβαίνει στο επίπεδο της χυδαιότερης δημαγωγίας, τους μωρούς λογοτέχνες που γράφουν στις εφημερίδες: «Πρέπει να χυθεί αίμα!» Εξοργίζομαι να βλέπω παπάδες να κηρύττουν το μίσος, και πολιτικούς να σκέπτονται άλλα και να πράττουν άλλα για να είναι αρεστοί στο πλήθος, χωρίς καμιά συνείδηση των ιστορικών συνθηκών στις οποίες ζούμε και κανένα αίσθημα ευθύνης απέναντι στον τόπο.⁹

Το άρθρο του Θεοτοκά υπήρξε η αφετηρία για μια ευρύτερη συζήτηση του Κυπριακού. Δύο μέρες μετά το άρθρο του Θεοτοκά στην *Καθημερινή*, που διηύθυνε ο Κύπριος λόγιος Αιμίλιος Χουρμούζιος, δημοσιεύθηκε στη θέση της επιφυλλίδας στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας, άρθρο του Κύπριου λόγιου και πολιτευτή Ν.Κλ. Λανίτη με τίτλο «Άγγλοι και Έλληνες», όπου επέκρινε ήπια τις θέσεις του Θεοτοκά και υπερασπιζόταν με ιστορικά επιχειρήματα το Πανεπιστήμιο και τον κλήρο.

Ακολούθησαν αρκετά άρθρα στην *Καθημερινή*¹⁰ με σημαντικότερο το κείμενο του Π. Πιπινέλη «Το Κυπριακόν εις το μέλλον: πρώτος σταθμός η αυτοδιοίκησης», που δημοσιεύθηκε σε δύο συνέχειες στις 5 και 6 Φεβρουαρίου 1955.

Ο Θεοτοκάς με νέο άρθρο του στην *Καθημερινή* με τίτλο «Η πορεία προς την ελευθερία. Σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού», στις 16 Φεβρουαρίου 1955, συμφώνησε με τις θέσεις του Πιπινέλη:

⁹ Γιώργος Θεοτοκάς-Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930-1966)*, Γ.Π. Σαββίδης (επιμ.), Αθήνα 1981, σ. 159-162.

¹⁰ Βλ. όσα σχετικά γράφει ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου στο βιβλίο του *Στρατηγικές του Κυπριακού. Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα 2004, ειδικότερα στο κεφάλαιο «Η δημόσια συζήτηση για την υψηλή στρατηγική», σ. 185-232.

Με αναμφισβήτητη αρμοδιότητα και με ευρύτητα σκέψης, ο κ. Πιπινέλης τοποθετεί λαμπρά το ζήτημα μέσα στα πλαίσια των γενικωτέρων εθνικών και των παγκοσμίων προβλημάτων του καιρού μας...¹¹

Στον Θεοτοκά και τον Πιπινέλη απάντησε ξανά επιθετικά αυτή τη φορά ο Ν.Κλ. Λανίτης, υποστηρίζοντας ότι «η πορεία προς την ελευθερίαν δεν γίνεται διά της δουλείας» και επέμενε στον κίνδυνο αφελληνισμού της Κύπρου.¹²

Οι θέσεις του Θεοτοκά και του Πιπινέλη είχαν απήχηση και στην Κύπρο, παρόλο που και εκεί εμφανίστηκαν παρόμοιες ύβρεις και επικρίσεις εναντίον του. Υπήρξαν φυσικά και εκεί κάποιες νηφάλιες φωνές. Έγραφε χαρακτηριστικά κυπριακή εφημερίδα:

...Εάν ο κ. Πιπινέλης ή ο κ. Θεοτοκάς ευρίσκοντο εις Κύπρον θα εχαρακτηρίζοντο αμέσως ως απάτριδες ή εχθροί υπ' αριθμόν ένα της Κυπριακής Υποθέσεως, αδιάφορον αν και οι δύο αυτοί διακεκριμένοι Έλληνες ούτε όργανα της Βρετανικής Κυβερνήσεως είναι ούτε εχθροί του Κυπριακού Λαού...¹³

Μετά τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, ο Θεοτοκάς ένωσε ότι είχε δικαιωθεί. Σε άρθρο του στο *Βήμα* στις 3 Μαΐου 1959, έγραφε ανάμεσα σε άλλα:

Πέντε περίπου χρόνια η Κύπρος επεκράτησε απόλυτα στην εθνική μας ζωή, σαν ένα ασυγκράτητο, οδυνηρό, συλλογικό πάθος, που έθεσε σε δεύτερη μοίρα όλα τα άλλα προβλήματα...

[...] Όταν ξέσπασε η κρίση στα 1954 και στην αρχή του 1955, μερικοί μετριοπαθείς και ανεξάρτητοι Έλληνες -τέσσερις ή πέντε, αν δεν κάνω λάθος- υποστήριξαν δημόσια την ανάγκη μιας πολιτικής διαλλακτικότερης από εκείνην που είχε αρχίσει να διαγράφεται. Η ουσία των επιχειρημάτων τους ήταν το εθνικό αίτημα για την αυτοδιάθεση της Κύπρου δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί διά μιας αλλά μόνο κατά στάδια...

[...] Προέβλεπαν ακόμη ότι η πολιτική της αδιαλλαξίας θα προκαλούσε αναπόφευκτα προστριβές με την Τουρκία και απειλές

¹¹ Γιώργος Θεοτοκάς, «Η πορεία προς την ελευθερίαν. Σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 16 Φεβρουαρίου 1955.

¹² Γεωργής, *ό.π.*, σ. 105.

¹³ *Χρόνος*, Λεμεσός 5 Μαρτίου 1955.

για την ελληνική μειονότητα της Πόλης και το Οικουμενικό Πατριαρχείο...¹⁴

Συμβούλευε ακόμη στο άρθρο του τους Κύπριους να καταστήσουν το νησί τους τρίτο πνευματικό κέντρο μετά την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Παρόμοια επιχειρήματα υποστήριξε και σε δήλωση στο περιοδικό *Πνευματική Κύπρος* το 1961. Στο τέλος, μάλιστα, έκανε την εισήγηση ίδρυσης Ελληνικού Πανεπιστημίου στην Κύπρο με τμήματα Τουρκικής και Αραβικής Φιλολογίας. Ο σκοπός θα ήταν μακροπρόθεσμος αλλά ιδιαίτερα σημαντικός: να προετοιμαστεί σιγά-σιγά η προσέλκυση νέων Μουσουλμάνων στο κλίμα της πνευματικής συνεργασίας με τον Ελληνισμό.¹⁵

Οι εξελίξεις στην Κύπρο μετά το 1960 δικαίωσαν τις θέσεις του Θεοτοκά. Ο ίδιος έφυγε νωρίς και δεν είδε την πραγμάτωση των φόβων του. Έμεινε να μας προβληματίζει το ήθος, η διορατικότητα και η μετριοπάθεια του.

¹⁴ *Το Βήμα*, Αθήνα 3 Μαΐου 1959.

¹⁵ *Πνευματική Κύπρος*, τχ. 10, Λευκωσία 1961, σ. 506-507.

ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΟ

ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΟ

ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΟ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Το Έθνος είναι δημοκρατικό

ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ ΤΙΘΕΤΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗΝ

«ΕΡΧΕΤΑΙ»!

Δι' αφορμάν των εκλογών...

Σύμφωνα με την άποψιν...

Οι περισσότεροι...

Από την άποψιν...

Εννοείται...

Μυστήριο καλύπτει...

ΕΝΟΙΗ ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΒΟΥΛΗΣ

Βεβαιώνεται βεβαίως ή ύστερη...

Η βεβαιότητα...

Οι περισσότεροι...

Από την άποψιν...

Εννοείται...

Μυστήριο καλύπτει...

ΕΝΟΙΗ ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΩΝ 73 ΕΤΩΝ ΤΟΥ

Μάο Τσέ Τσνγκ

(Ο ΚΙΤΡΙΝΟΣ ΛΕΝΙΝ)

Ημερομηνία...

Από την άποψιν...

Εννοείται...

Μυστήριο καλύπτει...

ΕΝΟΙΗ ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΩΝ 73 ΕΤΩΝ ΤΟΥ

Μάο Τσέ Τσνγκ

(Ο ΚΙΤΡΙΝΟΣ ΛΕΝΙΝ)

Ημερομηνία...

Από την άποψιν...

Εννοείται...

Μυστήριο καλύπτει...

ΕΝΟΙΗ ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

ΠΩΔ Μορὰν

ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

ΠΩΔ Μορὰν

ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

ΠΩΔ Μορὰν

ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

ΠΩΔ Μορὰν

ΕΚΔΟΣΗ...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Μυστήριο...

Το πρωτοσέλιδο της αθηναϊκής εφημερίδας *Ελευθερία* με την είδηση του αιφνίδιου θανάτου του Γιώργου Θεοτοκά